

РЕЦЕНЗИЯ

от

Валентина Ангелова Драмалиева, доктор по философия,
професор в секция „Философия“, катедра „Политическа икономика“, УНСС,
член на научно жури за присъждане на образователната и научна степен
„доктор“ по професионално направление 2.3. Философия – Етика
(Социални изследвания на пола) с решение на ФС № 13 / 03.07.2018
и заповед на Ректора на СУ: РД 38 – 457 / 06.07.2018

за

дисертационния труд на *Гергина Йорданова Теофилова*

на тема:

**„МНОЖЕСТВЕНАТА ДИСКРИМИНАЦИЯ НА МЮСЮЛМАНКАТА
ПО ПОЛ И РЕЛИГИОЗНА ПРИНАДЛЕЖНОСТ.
ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВОТА ПРЕД ЖЕНИТЕ БЕЖАНЦИ,
ИЗПОВЯДВАЩИ ИСЛЯМА”**

Рецензията ми е структурирана като преглед на обичайните критерии, които са важни за оценката на всяка докторска дисертация, а именно: *обща представа и формални критерии; тема; методология; цел; съдържание и структура; приноси; слаби страни; препоръки; цялостна преценка; заключение.*

1. Обща представа за дисертацията и формални критерии

Представената ми за рецензия дисертация получих на електронната си поща и именно това е копие, от което се ръководя за оценката си, тъй като не разполагам с друго. Докторската дисертация съдържа текст с обем 264 страници и е структурирана по следния начин: Фигури и таблици (тринадесет броя - 1 с.); Въведение (11 с.); дванадесет глави (общо 218 с.), които не са номерирани, като тук се включват и осем подзаглавия на последната глава (15 с.); Заключение (1,5 с.); Резюме (1,5 с.); Бележки (21 с.); Библиография (6 с.).

Библиографията включва сто и осемнадесет заглавия на публикации – книги, статии, документи, справочници на хартиен и онлайн източници, от които четиридесет и три са на английски език и седемдесет и пет - на български език. Бележките и цитиранията в дисертацията са в края на текста, като са номерирани по глави, а не с единна номерация.

Посоченият обем на дисертацията и броят на реферираните източници отговарят на формалните критерии за една докторска дисертация. Библиографията не е унифицирана по единна система за цитиране, което показва известна небрежност. Такова впечатление оставя и фактът, че отделните части на дисертацията не са номерирани.

Докторантът Гергина Теофилова е представила също в електронен вариант и своя Автореферат, който е твърде обемист – шестдесет и шест страници. В автореферата обаче изобщо не е предвидена таблица за съдържанието и това прави трудно да се разбере предварително какво да се очаква в текста, а заедно с това възпрепятства и всяка справка по-нататък.

Авторефератът съдържа само едно основно заглавие в началото - „ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД“, следвано от подзаглавия със съответен текст, които не са номерирани, а именно: *Актуалност на темата и обзор на основните резултати в областта; Цели и задачи на дисертацията; Методология на изследването; Съдържание на дисертацията*, включващо описание на четиринадесет глави, които са номерирани, като гл. 13 от тях е *Заключение*, а гл. 14 – *Резюме*; *Авторска справка*, съдържаща само *основните научни приноси* на дисертацията според автора, като са посочени пет; *Благодарности* към различни хора за съпричастността им към дейности, свързани с дисертацията; *Литература*, цитирана в автореферата – общо шестдесет и девет на брой позовавания.

Подредбата и номерацията на главите (от 1 до 14), както са в подзаглавието *Съдържание на дисертацията* на Автореферата, не съответстват на съответните глави в самата дисертация, където те изобщо не са номерирани. Наличието на номерация в автореферата наистина го прави по-прегледен, но не е ясно защо

заклучението и резюмето също са обозначени и номерирани като глави. Но разминаването с дисертацията внася още по-голямо объркване.

Освен горните два документа, в електронен вариант ми беше изпратена също и автобиография на Гергина Теофилова, откъдето направих справка за образованието, професионалния опит и времето, в което се е занимавала с изследване на проблема и с подготовка на дисертацията. Очевидно интересът към темата е още от магистърското обучение, тъй като заглавието на магистърската теза от 2007 г. е „Мястото на жената в Исляма“. Не разбрах обаче в каква форма е протекло докторантското обучение.

В изпратените ми справочни документи не намерих обичайния за всяка докторска защита списък с публикации на автора по темата, което ме кара да мисля, че такива няма. От една страна, това ме учудва, тъй като Г. Теофилова се занимава с темата повече от 10 години. От друга страна, смятам, че подобно negliжиране на научните публикации, свързани с дисертацията, е недопустимо, независимо от обстоятелствата. В дългогодишните ми наблюдения на докторски защиты за първи път срещам такъв случай. Освен че няма научни публикации в списания или сборници, Г. Теофилова няма и участия в конференции по темата - няма дори посещения на философски конференции. В автобиографията си тя е посочила само конференции, свързани с преподаването на английски език.

Дори ако, както твърди председателят на журито доц. д-р Годор Годоров, правилникът на СУ за прилагане на Закона за развитие на академичния състав не упоменава публикациите като задължително условие, то добрата практика със сигурност го налага. Защото научната традиция повелява, че всяко научно достижение трябва да бъде споделено и това става най-вече чрез публикуването. Затова намирам този пропуск на Г. Теофилова за твърде важен и показателен, тъй като нарушава добрата академична практика.

2. Тема на дисертацията

Според мен темата е подходяща за докторска дисертация по няколко причини. **Първо**, защото е много актуална и съответства на съвременните

социални и политически процеси, протичащи в Европа и света. **Второ**, защото не само позволява, но и в голяма степен изисква проблемът за дискриминацията на мюсюлманката да бъде разгледан както от теоретична, така и от емпирична гледна точка. **Трето**, защото е интердисциплинарна. **Четвърто**, защото дава възможност на изследователя да покаже своя творчески потенциал – както в теорията, така и в емпиричните изследвания, а също – и в анализите.

Затова намирам, че темата е не само подходяща, но и благодатна за докторска дисертация. Сама по себе си тя вече задава очакването изследването да има както теоретичен, така и приложен характер. И действително се повдигат множество конкретни въпроси, които чакат отговори. Смятам обаче, че тези благодатни възможности не са достатъчно добре реализирани в дисертацията.

Приемам темата като цяло, но трябва да изразя известно несъгласие с формулирането ѝ. Струва ми се, че думите „*множествената*“ в първото заглавие и „*предизвикателствата*“ във второто заглавие не би трябвало да се членуват, защото така те създават очаквания за изчерпателност по съответните проблеми, каквато няма в дисертацията. Нито *множествената дискриминация*, нито *предизвикателствата пред жените бежанци, изповядващи исляма*, са представени изчерпателно в изследването. Даже напротив – по отношение на *жените*, става ясно, че в текста се визират само онези, които са в България, докато заглавието създава много по-различни очаквания. Затова би трябвало това да се уточни още в заглавието, както и да се ползват по-неангажиращи изрази за другото понятие - напр. „предизвикателства“ или „някои предизвикателства“, за да няма очакването, че ще се разкриват всички предизвикателства.

3. *Методология*

Методологията е друг важен критерий за всяка дисертация - когато използваните методи са адекватни на темата, това е сигурна предпоставка за успешно изследване, постигащо целите си.

Според мен обаче авторът демонстрира неразбиране на метода изобщо. Още първото изречение на дисертацията поражда това съмнение с неточността си:

„Темата на моето изследване е интердисциплинарна, защото **спазва** различни методи от различни дисциплини като социология, теология, социална критика, културология, етика, постмодерна етика и др., и вторичен анализ на данни.“ (с. 4)

За всички е ясно, че методите не се „спазват“, а се използват по предназначение, а от друга страна, не става ясно какъв точно метод е вторичният анализ на данни. Но съмнението за неразбиране на методите не изчезва, а се задълбочава във втория абзац на същата страница, където се казва, че „в дисертацията се налага използване на разнообразни методи и те са:“, като при това се изброяват дванадесет неща, които обаче изобщо не са методи, а просто са проблеми - и то от съвсем различно естество, включени в дисертацията. Цитирам буквално само три от посочените дванадесет „методи“, защото другите са сходни:

- „Общ преглед на исляма и законите на шериата, имащи отношение към начина на живот и мислене на мюсюлманките в родните им страни и държавата домакин, както и на свързаните с това предизвикателства пред мигриралите в България целеви групи.
- Преглед на стереотипите направен от Алфред Шютц, който в Чужденецът показва един културен образец на групов живот за чужденеца и обръща внимание на социалното му приспособяване към вътрешната група.
- Изчерпателен анализ на идентичността, свободата, отговорността, морала и толерантността направен от проф. Силвия Минева, която в Постмодерни дискурси на етиката обобщава, че моралната толерантност е в основата на всяка толерантност.“

Подобни са и останалите девет проблема, обявени за „методи“, които не цитирам. Това напълно се разминава с очакването, произтичащо от темата, да се посочат и да се използват поне две групи методи: едните - свързани с теоретичния модел и изследване, а другите – с емпиричното изследване и анализа на данните.

4. Цел на дисертацията

Целта на дисертацията не е зададена ясно, а е твърде разводнена, като дори не е открояна от останалия текст, въпреки важността ѝ. Така на с. 9 се казва:

„Целта на това проучване е да направи обзор, както на общия контекст и на конкретни практики, които принуждават мюсюлманките да напуснат родината си и да мигрират, така и да проследи процесите на културна адаптация в страната домакин. Заедно с това се цели и обзор на предизвикателствата свързани с множествената дискриминация, пред които се изправят бежанките. Става дума за дискриминация, както от страна на обществото към мюсюлманките, така и вътре в семейството, част от това дискриминиране произлиза от спазването на племенни практики на шериата и неправилно/тенденциозно тълкуване на Корана.“

Малко по-нататък – на с. 12, доуточняването на целта продължава така:

„С това изследване се цели проучване на връзката между миграция, религия и пол на мигрантките мюсюлманки в България, защото това не само е необходимо в българския контекст, но също така би било важно предвид геополитическото местоположение на страната, с оглед на

нарастващата миграцията. България се явява един вид входна врата към европейските държави, защото е разположена на транзитните пътища между Азия, Африка и останалата част от Европа.“

Мисля, че посочените цитати никак не допринасят за открояването на целта (целите), а само задълбочават неяснотите, посочвайки различни неща, които предстои да се обсъждат (или е добре да се обсъдят) в текста.

5. Съдържание и структура на дисертацията

Съдържанието и структурата също ще бъдат представени накратко. Те влизат в обсега на всеки, който отваря дисертацията, още с първия допир до *таблицата на съдържанието* (с. 1). Така от самото начало се създава впечатление за „насипност“ (и преносно, и буквално), заради това че:

1. Заглавията представят твърде много и различни проблеми, без обаче те да са обвързани ясно помежду си, унифицирани, организирани и систематизирани.
2. Проблемите (понятията, темите), визирани в заглавията, са от различна степен на общност, заради което изглежда, че те са „изсипани“ тук безцелно.
3. Заглавията не са номерирани, което още повече усилва хаотичността. Създава се впечатлението за някакъв сборник, а не за единен научен труд, какъвто би трябвало да е всяка дисертация.
4. Подредбата на заглавията не дава представа за логиката на изследването (което се очаква от всяко съдържание), поради което не е убедителна.
5. Никак не е сигурно, че точно тази подредба на заглавията е най-сполучлива за следването (или изследването) на проблемите и замисъла. За някои даже съм категорична, че трябва да бъдат разместени, за да се улесни възприемането им.
6. Таблицата на *Съдържанието* не улеснява достъпа до текста не само поради липсата на номерация на главите. Има проблем и затова, че съдържането не може да препраща с показалеца на компютъра към съответните страници в текста. Това е наглед техническа небрежност, която обаче много затормозява боравенето с текста на дисертацията – дори до невъзможност. Затова не го приемам само като недобро владение на програмите за текстообработка, а и като пропуск, който пречи на осмислянето.

Посочените негативни впечатления от таблицата на съдържанието се потвърждават и при проследяването на реалното съдържание на дисертацията, което именно потвърждава мнението, че те не са само технически пропуски.

Дисертацията започва с кратко *Въведение* (с. 4 - 14), което обаче е твърде неподредено, за да може да изпълни надеждно предназначението си – то включва цитираните вече като неудовлетворителни метод и цел, както и други неточности. Заедно с това *дискриминационните фактори*, които се въвеждат като възлово понятие, също не са открити добре и не са изяснени задоволително, а като че ли се приемат „по подразбиране“ (с. 9 - 13). Съдържат се и други неясноти, напр.:

„Тъй като Коранът е първоизточникът, който нормира поведението на всички мюсюлмани, както на мъжете, така и на жените. Затова според мен е наложително подробното разглеждане на женския кораничен образ.“ (с. 9)

Подобни изводи, които фактически не произтичат от даденото като аргумент, не са рядкост и на други места в текста.

Съдържанието на дисертацията по-нататък се разкрива в дванадесет глави, които обаче не са номерирани и проследяването им изисква нарочни усилия, които често са прекалено затормозяващи. В автореферата тези глави са номерирани, но, както вече беше посочено, към единната им номерация са добавени заключението и резюмето, което не е обосновано и още повече засилва неяснотите, вместо да ги разсее. Заедно с това заглавията са твърде разнотипни, което създава впечатление за несвързаност и разпокъсаност на съдържанието. А това прави неубедително цялото изложение. Смятам, че на няколко места разместванията на заглавията са наложителни. Например „Интеррелигиозните процеси и културната адаптация на имигрантите, изповядващи исляма“ (с. 97) би трябвало да бъде след обзорните глави, разкриващи общи характеристики на исляма, мястото и ролята на мюсюлманката, фундаментализма. А главата, изследваща бежанките мюсюлманки в България, трябва да бъде открояна по-ясно, защото сега тя се слива с останалите и като че ли замисълът ѝ се претопява.

Смятам, че структурирането на дисертацията по подходящ начин е наложително, не само заради прегледност, а за да може изобщо да се схване и

проследи замисълът на изследването – както в теоретичната част, така и в емпиричната. В настоящия вид дори и тези две части не са ясно разграничени.

Заключението също буди възражения. То се състои само от 1,5 стр., като при това не е структурирано и обосновано – включва разни неща по разни въпроси. Много от изводите далеч не следват един от друг, нито пък от самото изследване, а са просто изказани или преразказани мнения на автора. За мен недоумение предизвиква и **Резюмето**, което също е само 1,5 стр., а и не виждам смисъла му след заключението - дори не мога да ги отгранича по замисъл.

Посочените дотук обърканост, непрецизност и липса на структуриране правят лошо впечатление и дисертацията като че ли цялостно губи тежест. Лошо впечатление прави също и наличието на правописни грешки – главно граматически – пълен член, запетаи, както и стилови - грешно структурирани и неясни изречения, абзаци, глави.

6. Приноси на дисертацията

Важно е да се знае каква е авторовата преценка за научните приноси на дисертацията в научно-теоретичен, методически и научно-приложен план. Гергина Теофилова ги представя в Автореферата (с. 62), свеждайки ги до пет, без да прави никакви допълнителни уговорки.

Коментарът ми по така описаните приноси не е еднозначен, а твърде колеблив, защото ми прави впечатление, че и тук нещата не са добре открити, изяснени и систематизирани. Като че ли най-приемлив е принос №1, докато принос №2 не разкрива никакво достижение, а представя основна цел на проучването – неясно дали достигната, което е несъответствие. Заедно с това принос №3 и №4 не звучат убедително, защото не ми изглежда, че това, което се твърди там, наистина е доказано в дисертацията. А принос №5 вероятно наистина посочва една необходимост, но тя далеч не произтича логически от цялото проучване, както се твърди от автора. Затова не смятам, че преценката на автора за приносите на дисертацията е достатъчно обективна.

Ще открия основните достойнства на дисертацията, както ги виждам:

1. Темата на дисертацията - актуална, интересна, благодатна за изследване.
2. Теоретико – приложен характер на изследването.
3. Предполага баланс между теоретично и емпирично, което е възможност да се демонстрират изследователски умения и в двете проблемни полета.
4. Интердисциплинарен подход към анализиранияте проблеми.
5. Обем на проучената литература.

7. Слаби страни на дисертацията

Ще открия някои от основните слабости на дисертацията:

1. Недостатъчно точно и прецизно формулирано заглавие.
2. Липсва убедителна обосновааност и адекватност на използваните методи – както за теоретичното, така и за емпиричното изследване.
3. Ненадеждна понятийна обосновааност на визираните проблеми.
4. Недостатъчно ясно отграничаване на целите и задачите на изследването.
5. Лошо логическо и смислово структуриране и систематизиране на текста.
6. Недобър баланс между теоретичното и емпиричното изследване.
7. Недостатъчно ясни, точни и обосновани аргументации и изводи.
8. Демонстрира повече преразказване и по-малко анализи и изводи.
9. Създава впечатление, че често се цитира заради самото цитиране.
10. Хаотичност на изложението.
11. Езикови слабости - граматически и стилови грешки; неясноти.
12. Недобро техническо оформление.

8. Препоръки към дисертацията

Имам доста препоръки, но ще опитам да ги систематизирам, като посоча само най-съществените измежду тях. Смятам, че е наложително авторът да ги вземе предвид, за да може дисертацията да изпълни поне част от предназначението си.

1. Да се формулира по-точно (и съответстващо на съдържанието на текста) заглавието на дисертацията.

2. Да се структурира дисертацията, като всички настоящи заглавия се организират като подзаглавия в три или четири обединяващи ги глави, заедно с въведение, заключение и т.н., които са утвърден и доказал се вече начин за подреждането на подобно научно съчинение.
3. Да се осмисли, уточни и обособи самото емпирично изследване като важна част в дисертацията, като същевременно то се балансира с теоретичната част.
4. Да се направи цялостна редакция – и на дисертацията, и на автореферата:
 - 4.1. Научна редакция – за логиката на изложението, за аргументиране на анализите, за уточняване на понятията, за систематизиране на цялото съдържание;
 - 4.2. Езикова редакция - граматическите грешки правят лошо впечатление – има пропуски най-вече в пунктуацията и пълния член;
 - 4.3. Силова редакция – чувства се необходимост от цялостно изглаждане на стила, подредбата и структурирането както на изреченията, така и на абзаците;
 - 4.4. Техническа редакция – по-добро използване на текстообработващите програми за постигането на прегледност и улесняване на боравенето с текста;
5. Да се ограничи преразказването и да се наблегне на анализите. Твърде обстойно се пресъздават възгледите на някои цитирани автори, изтъкват се неща, които не са в пряка връзка с изследването, а не се правят изводи.
6. Реферираните литературни източници в дисертацията (и в автореферата) да бъдат описани по единен модел и пунктуация – независимо кой утвърден модел ще избере авторът.
7. Да се унифицират понятията, свързани с пола, от гледна точка на политическата коректност, на която авторът очевидно държи. Така напр. в текста се показва, че е важно понятието *братство* винаги да се допълва и употребява заедно със *сестринство* (с. 31, 193), както и жените да се наричат *бежанци*, а не *бежанки* (още в заглавието). Но същевременно на други места жените се наричат *бежанки мюсюлманки* (заглавие; с. 208) и често се говори за *жените мюсюлманки*, а не *мюсюлмани* (с. 218). Тази употреба се среща и на други места в текста, а има и още примери за подобни непрецизни понятия.
8. Да се приложат въпросници и документи, свързани с емпиричното изследване.

9. Цялостна преценка

Смятам, че Гергина Теофилова не демонстрира достатъчно убедително изследователски умения, както и общофилософска култура и знания за различните методи и тяхното използване.

Смятам също, че дисертацията трябва да бъде основно преработена, защото се нуждае от: система и логика на изложението; надеждни аргументи, изводи, интерпретации и връзки; по-целенасочено осмисляне на литературата; повече анализи и по-малко преразказване; цялостна редакция – научна, езикова, стиллова, както и по-добро техническо оформяне на текста.

Убедена съм и в това, че докторантът трябва да покаже изследователските си умения като направи поне две публикации по темата, което и препоръчвам. Това ще е от полза и за цялостното осмисляне и подреждане на дисертацията.

10. Заключение

В заключение ще посоча, че оценявам положително избора на темата и положените до тук усилия в проучването и осмислянето на литературата по нея, но не мога да дам цялостно положителна оценка на дисертацията поради множеството посочени слабости. Мисля, че тя трябва да бъде основно преработена и структурирана, а авторът се нуждае от още време, за да го направи. Надявам се, че Гергина Теофилова има изследователски потенциал да постигне това.

Затова препоръчвам на почитаемото жури да не присъжда сега образователната и научна степен „доктор” по професионално направление 2.3. Философия – Етика (Социални изследвания на пола) на докторанта Гергина Теофилова, а да ѝ даде възможност да преработи дисертацията си, да направи публикации по нея и да я защити подобаващо.

22. 09. 2018 г.
София

Подпис:.....
(проф. д-р В. Драмалиева)